

Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Miras

Turan Yay¹

¹Yeditepe University, turan.yay@yeditepe.edu.tr

ORCID (0000-0003-3729-9264)

Öz

Bu çalışma Atatürk Dönemi (1923-1938)'ndeki iktisadi gelişmeleri ve iktisat politikalarını değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Çalışmanın temel önermesi; dönemin iktisadi gelişmelerinin yeterli bir değerlendirilmesinin, dünyadaki aynı dönemdeki iktisadi gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan tarihsel iktisadi ve toplumsal miras dik-kate alınmaksızın yapılamayacağıdır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu'nun, dünya ekonomisi ile bütünleşmesi (entegrasyonu) bağlamında iktisadi ve toplumsal yapısındaki gelişmeler ve Cumhuriyetin devraldığı miras değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, Atatürk Dönemi'ndeki iktisadi gelişmeler ve uygulanan iktisat politikaları iki alt-dönemde (1923-1929 ve 1930-1938) tartışılacaktır.

Submission Date: 28.03.2019

Acceptance Date: 30.05.2019

Contemporary Research in Economics and Social Sciences Vol:3 Issue:1 Year: 2019,
pp. 77-113

JEL: N15, N45, N75

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi, Osmanlı İmparatorluğu'ndan Devralınan Miras, İktisadi Gelişme, İktisat Politikaları, Dünya Ekonomisi ile Entegrasyon, Sanayileşme, Makro İktisat Tarihi

Turkish Economy during Kemal Atatürk's Era (1923-1938) and the Legacy of Ottoman Empire

Abstract

This paper aims to evaluate economic developments and economic policies during Kemal Atatürk's Era (1923-1938) in Turkey. The main argument of this study is that it is impossible to assess the seeconomic developments in Turkey without regarding the economic and social developments in the foreign world in the same period and the legacy of Ottoman Empire. The paper consists of two sections. In the first section, we will assess the developments in economic and social structure in the Ottoman Empire in the context of the integration process with the world economy and the legacy of Ottoman Empires to the Republic of Turkey. In the second section, Atatürk Era's economic developments and applied economic policies will discuss in two subperiods (1923-1929 and 1930-1938).

JEL:N15, N45, N75

Keywords: Turkish Economy in Atatürk' Era, Legacy of Ottoman Empire, Economic Development, Economic Policies, Integration to World Economy, Industrialization, Macroeconomic History

1. Giriş

Çalışmamızda Cumhuriyet İktisat Tarihinde “Atatürk Dönemi” olarak adlandırılan 1923-1938 dönemindeki iktisadi gelişmeler ve uygulanan iktisat politikaları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Çalışmamızın temel önermesi; dönemin iktisadi gelişmelerinin ve uygulanan iktisat politikalarının yeterli bir değerlendirilmesinin, dünyadaki aynı dönemdeki iktisadi gelişmeler ve Osmanlı İmparatorluğu’ndan devralınan tarihsel iktisadi ve toplumsal miras dikkate alınmaksızın yapılamayacağıdır. Bu nedenle çalışmanın ilk bölümünde, Osmanlı İmparatorluğu’nun, dünya ekonomisi ile bütünleşmesi (entegrasyonu) bağlamında, iktisadi ve toplumsal yapısındaki gelişmeler ve Cumhuriyetin devraldığı miras değerlendirilmeye çalışılacaktır. İkinci bölümde ise, Atatürk Dönemi’nin iktisadi gelişmeleri değerlendirilecektir.

2. Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi ile Entegrasyonu

Atatürk Dönemi, Osmanlı-Türk Toplumunun, militarist, tarım ekonomisinin hâkim olduğu, ulusal değil (non-national) ama çok-dinli, çok-etnisiteli çeşitli kurumsal yapılar üzerine inşa edilmiş bir iktisadi ve sosyal sistemden, iktisadi örgütlenmesinin piyasaya dayandığı, sanayileşmeyi amaçlayan bir ulus-devlete dönüşüm sürecinin, on beş yıl gibi kısa ama önemli bir parçasını oluşturmaktadır (Quataert, 2005; İslamoğlu-İnan 1991; Akat,1983; Gürsel,2009).

Kapitalizm-öncesi Osmanlı ekonomisinin kapitalist dünya ekonomisi ile etkileşme ve dönüşüm süreci, iktisat tarihinde merkantilist dönem olarak adlandırılan 16. ve 18. yüzyıllar arasındaki iki buçuk, üç asırlık dönemde Batı Dünyasında görülen sosyal, iktisadi ve bilimsel/teknolojik gelişmeler bağlamında ele alınabilir. Bu bağlamda ulus devletlerin ortaya çıkması, Rönesans ve Reform hareketleri, sonrasında Fransız İhtilali ve Aydınlanma Hareketleri gibi gelişmeler, kapitalizmin gelişiminin önünü açan siyasal, toplumsal ve kurumsal yapıların (Batı Medeniyeti’nin) oluşmasına yardımcı olmuştur. Benzer şekilde başta İngiltere olmak üzere (Fransa, Hollanda, Almanya, İtalya gibi) bir dizi Avrupa ülkesindeki bilimsel/teknolojik gelişmeler Sanayi Devrimi’ne yol açarken, kırsal ve kentsel kesimlerdeki geleneksel üretim yapıla-

rında da çözümlere neden olmuştur. Kapitalist (ilkel) sermaye birikiminin temellerinin atıldığı (Bkz. Heilbroner ve Milberg, 2012, B1.3 ve 4) ticari kapitalizmden sanayi kapitalizme geçiş sürecinde, söz konusu bu ülkelerin mamul mallarına pazar ve sanayilerine hammadde bulma amacıyla giriştikleri sömürge edinme“rekabetçi mücadele süreci”¹ (Pamuk, 2007: 238) dünya ticaretinin gelişimine ve kapitalist ilişkilerin dünya ölçeğinde yayılmasına yol açtığı gibi, kapitalist sermaye birikimine de önemli bir ivme kazandırmıştır (Mason, 2011: 93-102).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Dünyası ile etkileşimi de aşağı yukarı bu döneme, özellikle 18. ve 19 yüzyıla rastlar: Bu dönem, bakış yönüne göre, Batı Dünyasının [ve ondaki “Büyük Dönüşüm” (Karl Polanyi) olarak adlandırılan gelişmelerin], bilim/teknoloji, uluslararası ticaret ve yatırım, siyasal/kurumsal gelişmeler ve ideolojik düşünce kanalları ile Osmanlı İmparatorluğuna nüfuzu olarak adlandırılabilceği gibi (Zürcher, 2001:2-4), Osmanlı İmparatorluğu'nun “gerileme değil dönüşüm süreci” olarak da ifade edilebilir (Quataert,2005:37).

Klasik Dönem olarak adlandırılan 1300-1683 Döneminde Osmanlı İmparatorluğu bir “fütühat devleti” idi; devlet sisteminin kendini yeniden üretmesinde savaşların ve fetihlerin önemli bir rolü vardı. Bu nedenle Osmanlı üretim düzeni, siyasi sistemi ile askeri, idari, iktisadi ve mali sistemleri arasında sıkı bir ilişkinin bulunduğu bürokratik bir komuta ekonomisiydi.

Osmanlı İmparatorluğu “Devlet-i Alîyye-i Ebed-müdded” anlayışıyla kurulmuştu (Genç, 2013: 33). Osmanlı Devlet anlayışının kökenleri, İslamiyet öncesi Orta Asya Türk Devlet anlayışına kadar uzanmaktadır. İran ve Hint kültürleri ile de benzerlik gösteren bu anlayışta, “hükümdarın mutlak otoritesi” ve “örf” adı verilen kanun çıkarma yetkisi söz konusudur. İslamiyet'in kabulünden sonra “devletin dini, Din-i İslam” olduğundan, şeriat hem kamu hayatını hem de bireyler arasındaki ilişkileri düzenleyen, dini temellere dayanan kanunlar bütünüydü. Şeriata göre, hükümdar bir kanun koyucu olamazdı, sadece kanunun uygulanı-

1 Avrupalı Emperyalist ülkeler 1500'lerde yeryüzünün %7'sini kontrol ediyorken, 1800'de %37'sini, 1914'te ise %84'ünü kontrol ediyorlardı (Mason, 2011:100)

şının gözetimcisi olabilirdi ve bu nedenle hükümdar şeriat üzerinde yorumda da bulunamazdı. Sonuçta şeriattan başka kanun olmaması gerekirdi. Ancak Osmanlı Devleti “şeriati aşan bir hukuk düzeni”ne sahipti (İnalçık, 2005: 27). Bu, hükümdarın, sırf kendi iradesi ile şeriatın alanına girmeyen alanlarda “örf” olarak adlandırılan kanun koyma yetkisine sahip olmasını ifade ediyordu. Her ne kadar son kertede prensip olarak şeriat kanunlarının üstünlüğü kabul edilse de, hem şeriatın uygulanmasının mutlak bir sivil otorite gerektirmesi düşüncesi, hem de devletin düzeni ve varlığının sürdürülmesi, bir başka ifade ile “kamu yararı” gerekçesiyle, örfi (Sultanî) kanunların gerekliliği benimsenmişti. Fatih’in zamanında çıkarılan biri askeri, diğeri reayaya ait iki Kanunname, aynı zamanda, Osmanlı toplumunda belli başlı iki toplumsal sınıfın bulunduğunu gösteren kurumsal-hukuksal bir belgedir: Askeri ve reaya sınıfları. Askeri sınıf, devlet hizmetinde maaş karşılığı çalışan tüm sınıfları içerirken, reaya sınıfı, asker sınıf dışında devlete vergi veren bütün tebaa, tarım mensubu, esnaf ve tüccarı ifade ediyordu (İnalçık, 2005:36; İslamoğlu-İnan, 1991).

Tarihçi Niyazi Berkes Osmanlı toplum düzeninin belli başlı prensiplerini şöyle sıralamaktadır (Berkes,2013:383):

“Devlet ile toplum arasında kesin bir ayırım yapmak; toplum ekonomisini devletin siyasal (ki aynı zamanda askeri demektir...) çıkarlarının amaçlarına göre sınırlandırmak ve kontrol etmek; feodal tarım, kasaba endüstrisi ve despotik merkeziyetçi idarenin endüstriyel-militer kompleksinin gücü gibi başka koşullar altında yan yana yaşayamaz ekonomi bölümlerini birbirine etki yapmayacak biçimde yan yana yürütmek; serbest piyasa mekanizmasına meydan vermemek; iç ve dış ticareti hazine çıkarlarına göre yürütmek; her şeyin üstünde hazine gelirlerini sağlam tutmayı amaç edinen bir ‘maliye’ (devlet ekonomisi)gütmek.”

Anlaşılan o ki Osmanlı Toplum Düzeninin en önemli özelliği devletin (ve dolayısıyla toplumun) “dirliği ve düzeni” idi. Bu ise, ayrıntılı bir komuta ekonomisini, başta toprak olmak üzere, emek, sermaye, tüm üretim faktörlerinde devlet kontrolünü gerektiriyordu. Her şeyden önce, pre-kapitalist tarım toplumunda en önemli üretim faktörü ve ser-

vetin kaynağı “mülk”, toprak, devlete aitti.² Devlet, zirai topraklardaki gibi açık ve net kanun hükümlerine dayanmasa da, fiziki sermaye yatırımlarında da (madenler, altyapı yatırımları) en büyük paya sahipti. Ayrıca, ticaretin gerçekleştirildiği, “bedesten, çarşı, boyahane, basmahane, mumhane” gibi, o döneme göre önemli fiziki sermaye yatırımları gerektiren tesisleri de devlet, ya doğrudan kendi inşa ederek devlet mülkiyetinde tutmuş, ya da vakıflar aracılığıyla bir çeşit kamu mülkiyeti şeklinde kontrolü altına almıştır. Bunların dışındaki mülklerin de büyük kısmı askeri zümrenin elinde bulunduğundan, bu sınıfın tabi olduğu mülkiyet ve miras rejimi (müsadere) nedeniyle, mülkün devlet ya da vakıflara intikali olasılığı oldukça yüksekti (Genç, 2013:83-84).

Devlet fiziki sermaye mülkiyeti yanında, diğer üretim faktörlerinin dağılımı, hareketleri ve fiyatlarını (kâr, faiz, rant ve ücret) da miktar ve oran olarak doğrudan ya da dolaylı olarak sıkı bir regülasyona tabi tutuyor; klasik dönemde faktörlerin bir araya getirilerek üretimini ise reaya ve esnafa bırakıyordu: Bir üretim faktörü olarak emeğin (reaya) yer değiştirmesi yasak olduğu gibi, şehirlerdeki esnafların lonca sistemi dahilinde usta, kalfa ve çırak sayıları ve nitelikleri de belirli kurallara tabi idi. Hiç şüphesiz pazarda, nihai ürünlerin mübadele ilişkilerinde de narh sistemi/idari fiyatlar geçerli idi ve şehirler arası ticarete gümrük vergisi söz konusu idi (Bkz. Genç,2013).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi, devletin “dirlik ve düzeni”, daha açık ifade ile, “devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesi, sosyal düzenin korunması ve toplumsal yaşamın sürdürülmesi” amacı, iktisadi düzeyde, “ihtiyaç ekonomisi” (iaşe) amacına, toplumun ihtiyaçlarının bol ve ucuz, aksamadan tedariki amacına dönüşüyordu. Bu ise, tarımsal üretimin her aşamasının sıkı devlet kontrolünde olduğu bir komuta ekonomisi yaratıyordu (Bkz. Genç, 2013:39-63): Reayanın mirî toprak düzeninde, küçük üretici-çiftçi olarak gerçekleştirdiği tarımsal ürün, reayanın bağlı olduğu bölgesel üretim birimi “kaza”lara gönderilirdi. Burada bazı tarımsal ürünler yine sayı ve büyüklükleri devletçe belirlenmiş,

2 Osmanlı İmparatorluğu’nda “mülk” bugün olduğu gibi özel mülkiyeti değil, devletin sahip olduğu toprakları, “mal” ise, bu topraklardan (mülkten) devlet hazinesine girecek geliri/serveti ifade ediyordu (Berkes, 2013:383)

eşitlikçi, cemaatçi zihniyetle çalışan loncalardaki esnaflarca işlenerek halkın mamul mal ihtiyacı karşılanırken, geri kalan ürünlerden ordu ve sarayın payı ayrıldıktan sonra, kalan kısım, öncelik İstanbul olmak üzere diğer şehirlere gönderilirdi. Ürünlerin şehirlerarası zor ve maliyetli nakli, ülke içi (şehirlerarası) gümrük vergilerini ödeyerek tüccarlar tarafından gerçekleştirildi. En nihayetinde yine de ürün kalırsa, ihracatı düşünülürdü. Burada ihtiyaç (iaşe) ekonomisinin, dış ticarete de ilginç, “anti-korumacı” bir yansıması söz konusu idi: İhracat sıkı izin ve yüksek vergilere tabi iken, ithalat ise neredeyse tamamen serbest ve son derece düşük oranlarda vergilendiriliyordu. Osmanlı İmparatorluğu “anti-korumacı” dış ticaret politikasının yanlışlığını, 1838 Dış Ticaret Anlaşması’nı izleyen 30 yıl boyunca yüksek dış ticaret açığı vererek, bir anlamda deneme yanılma yoluyla öğrenmiş, ihracat ürünleri üzerindeki vergileri ancak 1869’da %1’e indirmiştir (Genç, 2013:90).

Yine “devletin bekası”, devlet faaliyetlerinin aksamadan yürütülmesinin her şeyden önemli olması, devlet gelirlerinin mümkün olduğu kadar artırılması ve sağlam bir bütçeyi gerektiriyordu. Bir yanda artan savaş harcamaları ve Batı ile eklemlenme sürecindeki reform hareketleri, diğer yanda mevcut iktisadi yapı (düşük verimli tarımsal üretim, aynı vergi sistemi, sınırlı parasal mübadele ilişkileri şeklindeki tarımsal üretim düzeni)³ klasik iktisadi-mali ilişkiler düzenini de değişime zorlamış ve devletin bütçe açıkları vermesine ve nihayetinde finansal iflasına yol açmıştır.

Osmanlı toplum düzenine ilişkin söz konusu bu yapısal özellikler ve kurumlar, vurgu özel (toprak) mülkiyetin(in) olmaması üzerinde olmak üzere, bir kapitalizm-öncesi (pre- capitalist) tarım toplumunu tanımladığını söyleyebiliriz. Burada önemli olan, söz konusu bu kapitalizm-öncesi iktisadi-kurumsal yapıların çözülmesi/dönüşümü, Batı Avrupa ülkelerinde kendilerinin içsel tarihsel-kurumsal gelişmeleriyle gerçekleşirken, Osmanlı İmparatorluğu’nda, dış etkilerle, Batı Avrupa’daki “Büyük Dönüşüm”ün uzun dönemli etkileri ile gerçekleşmiştir.

Yukarıda belirttiğimiz gibi Osmanlı İmparatorluğu fütuhât devleti

3 Osmanlı toprak-tarımsal üretim düzeninin gelişimi (tımâr, iltizam ve malikâne) ve Devlet köylü ilişkileri konusunda Bkz. Genç, 2013; İslamoğlu-İnan, 1991.

idi ve 18. Yüzyıla kadar bu alanda Batıya karşı üstünlüğü vardı. Bu tarihe kadar tabii ki Batı Avrupa ülkeleri ile gerek askeri gerek ticari gerekse yer yer teknoloji konularında ilişkileri olsa da, bu tarihten itibaren söz konusu alanlarda güç dengesinin Batıya geçmesi, ilişkilerin boyutunda miktar, hız ve nitelik değişimine yol açmıştır. Dönüşüm sürecinin başlangıcı konusunda her zaman belirli bir tarih vermek doğru olmasa da, iktisat tarihçileri, Osmanlı ordusunun 17. yüzyılın son çeyreğinde Viyana Bozgunu (1683) ile başlayan peşpeşe yenilgileri ve sonrasında yapılan Karlofça (1699) ve Pasarofça (1718) Anlaşmalarını işaret ederler (Göcek 1987; Quataert 2005). Bu savaşlarla Osmanlılar, en iddialı oldukları askeri alanda oyunun kurallarının (savaş teknolojisinin) değiştiğini, önemli ölçüde toprak kaybetmeler de kalan toprakları koruyabilmek için bu yeni askeri teknolojileri öğrenmek zorunda olduklarını fark etmişlerdir. Bir anlamda Batı ile *diplomatik ilişkilere* askeri-teknolojik bilgi ihtiyacı için girişen Osmanlılar, ilk önce (Batılı uzmanların yardımıyla) askeri reformlara girişmişlerdir. Böylece diyebiliriz ki askeri reformlarla başlayan ve giderek iktisadi, politik, kurumsal ve düşünsel alana uzanan Batı nüfuzu, 18. yüzyıldan itibaren “önce *Osmanlı asker-sivil devlet adamlarının (dignitaries) gözlemleri, onaylamaları ve uygulamalarından geçtikten*” sonra tüm topluma yayılmıştır (Göcek, 1987:6). Teknolojik gelişmeler, okyanus ötesi keşifler ve giderek devlet kontrolünün dışına çıkan dış ticaretin gelişmesiyle zenginleşen başta Fransa olmak üzere Batı Ülkeleri için, Osmanlı İmparatorluğu çok cazip bir pazardı. 18. yüzyılın başında dış ticaretle başlayan bu etkileşim, yüzyılın sonunda batı ürünlerinin tüm Osmanlı topraklarının istilasına ve yerli üretimin (özellikle geleneksel tekstil ve dokumacılığın) olumsuz etkilenmesine yol açmıştı (Göcek, 1976).

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı ile etkileşim içinde iktisadi ve toplumsal dönüşüm süreci, tüm 19. Yüzyıl boyunca, ama özellikle dünya ticaret ve sermaye hareketlerinin önemli bir artış gösterdiği I. Küreselleşme Dönemi'nde (1850-1914) de ivme kazanarak sürmüştür. Bu dönemde, İngiltere'nin liderliğinde, her ülkenin parasını belirli bir altın karşılığına bağladığı ve ülke içi politikaların uluslararası sermaye hareketlerinin akışına göre belirlendiği Altın Standardı Uluslararası Para

(Sabit Döviz Kuru) Sistemi geçerli idi (Obstfeldand Taylor, 2004).

İngilizlerin dünya ekonomisindeki hakimiyetinin Osmanlı Ekonomisine yansımalarının belgesi ise, 1838 Osmanlı İngiliz Serbest Ticaret (Baltalimanı) Anlaşması idi. Söz konusu bu ticari anlaşma, Osmanlı aydın-bürokrat kesimin, “modernleşme” ve “batılılaşma” olarak adlandırılan siyasal- kurumsal dönüşüm projesini başlattığı Tanzimat Fermanı (1839) ile aynı döneme denk düşmektedir (Pamuk, 2007 ve 2014).

Söz konusu bu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun kapitalist dünya ekonomisi ile entegrasyonu ve tarım ürünlerinde uzmanlaşmış bir çevre ülkesine dönüşüm süreci, eşanlı olarak bir dizi siyasal, sosyal ve kurumsal gelişme ve dönüşümler⁴, ve nihayetinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalanmasına yol açan on yılı aşkın art arda gelen savaşlar [Balkan Savaşı (1912-1913), I. Dünya Savaşı (1914-1918), Kurtuluş Savaşı (1920- 1922)], Atatürk Dönemi iktisadi gelişmelerinin doğal olarak en önemli belirleyicisi olmuştur (Pamuk, 2007: 238). Bu anlamda, iktisadi ve sosyal kurumsal gelişmeler açısından, Osmanlı ile Cumhuriyet arasındaki tam bir süreklilik söz konusudur. (Ahmad, 1985:222 ve 237; Keyder,1983:1068). Tarihçi Feroz Ahmad'a göre bu süreklilik yalnızca Batının tek yönlü bir zorlamasına dayanmıyordu; Osmanlıların bilinçli tercih ya da tepkileri de bu yöndeydi (Ahmad, 2017:11-12)⁵:

4 Burada, 19. Yüzyıl boyunca gerçekleşen Sened-i İttifak (1808), Gülhane Hattı Hümayunu (1839), Islahat Fermanı (1856), Kanuni Esasi (1876) ve 1909 Anayasası çizgisinde siyasal-anayasal gelişmeler (Monarşiden Parleментар Monarşiye Dönüşümü) (Bkz, Erdoğan, 2001), sosyal-kurumsal yapıdaki değişimler (Ordu, bürokrasi ve eğitim alanında modernizasyon, Tercüme Odası ve yeni okulların açılması), Batının siyasal ve iktisadi fikirlerinin Osmanlı Aydınlanma nüfuzu, Batı Ülkelerinin, Osmanlı İmparatorluğu'nu her şekilde sömürmekle birlikte, siyasal olarak varlığını sürdürmesini stratejik olarak önemli görmeleri (Bkz. Ahmad, 2017, Quataert, 2005, Zürcher, 2001) gibi konuları kastediyoruz.

5 FerozAhmad (1985:222 ve 238)'a göre “[Kemalistlerin seçimleri] büyük ölçüde Genç Türklerden devraldıkları sosyo-ekonomikdurum tarafından belirlenmişti ve Kemalistler *sürekliliği* seçtiler. Onlar da, kendilerinden önceki Genç Türkler gibi, bir burjuvazi yaratma sürecini devam ettirmeye ve yeterince güç kazanır kazanmaz da, meşrutî monarşi yerine bir Cumhuriyet yönetimi altında burjuvazinin egemenliğini kurmaya yöneldiler.” Yine Ahmad Kemalizm'in “hem düşünce hem de toplumsal temel bakımından öncelleri olduğunu (...ve) Genç Türk döneminin (1908-1918) katkısını göz ardı etmenin” “tarih dışı bir tutum” olacağını ileri sürer.

Osmanlı asker-sivil bürokrasisi, Batının hakimiyetinde oluşan yeni dünya düzeninde Osmanlı-Türk toplumunun mutlaka bir yeri olması gerektiğini düşünmüş, bunun için de ordunun modernleştirilmesinin ötesinde, modern siyasal, toplumsal ve ekonomik bir yapı kurulması için var gücüyle çalışmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun Batı ile özellikle iktisadi etkileşim ve bütünleşme süreci üç kanalla gerçekleşmiştir.

2.1. Dış Ticaret Kanalıyla Ticari Entegrasyon

1830'lardan, I. Dünya Savaşı'na kadar uzanan yaklaşık yüz yıllık Batı ile eklemlenme sürecinde Osmanlı ekonomisi, giderek tarımsal mallar üretiminde uzmanlaşmış, tarımsal mallar ihraç eden ve mamul mallar (ve bazı gıda maddeleri) ithal eden bir çevre ekonomisine dönüşmüştür. Bu dönüşüm sürecinde rol oynayan kanalların başında, dış ticaret kanalı geliyordu.

Söz konusu dönemde Osmanlı dış ticareti, sanayileşmiş Batı ülkelerinin üretim düzeylerinde ve dünya ticaretindeki uzun dönemli konjonktürel gelişmelere bağlı olarak bir gelişme trendi göstermiştir (Pamuk, 1985a). 1838 Osmanlı İngiliz Ticaret Anlaşması ve izleyen birkaç yıl içinde diğer Avrupa ülkeleri ile de imzalanan benzer anlaşmalar, dış ticaretin kurumsal-hukuksal temelini oluşturmuştur. Anlaşma öncesinde ithalat ve ihracat üzerinden %3 gümrük resmi, malların ülke içi taşınmasından da %8 ülke-içi (kara) gümrük vergisi alınıyordu. Anlaşma ile ihracattan alınan vergiler %12'ye, ithalattan alınan vergiler ise %5'e çıkarılıyordu. Ayrıca yabancı tüccarlar iç gümrük vergilerinden muaf oluyorlardı. Anlaşmanın önemli yanı, gümrük vergilerinin oranlarından çok, dış ticaret üzerindeki devlet kontrollerinin önemli bir kısmından vazgeçilmesiydi.⁶ Anlaşma ile ilgili vurgulanması gereken diğer önemli noktalar da şu şekilde sıralanabilir: İlk, Osmanlı İmparatorluğu belirli

6 1860'ta ihraca üzerinden alınan gümrük vergisi %1'e indirilmiş ve bu I. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür; ithalattan alınan gümrük vergisi ise 1861'de %8'e, 1905'te %11'e, 1908'de ise %15'e çıkarılmıştır. Osmanlı Devleti Ticaret Antlaşmasını ancak I. Dünya Savaşı esnasında iptal edebilmiş ve daha bağımsız bir dış ticaret politikası uygulayabilmiştir (Pamuk, 1985:655)

tarım ve gıda malları ihracatına yönelirken, (Kıta Avrupası ülkelerinin İngiliz mamullerine karşı korumacı politikaları nedeniyle) İngiltere, mamul mallarına bir pazar buluyordu. İkincisi, zaman içinde gümrük vergilerindeki artışın amacı, yerli ürünlere yönelik korumacı bir politika izlemekten çok, devlete gelir sağlamaktı. Üçüncüsü ise, mamul mal ithalatının Osmanlı zanaatlarına önemli bir darbe vurmasıydı (Pamuk,1985a).⁷

Osmanlı Dış Ticaret İstatistikleri, 1840-1913 döneminde, sürekli dış ticaret açıkları ile birlikte, ihracat ve ithalatın önemli ölçüde arttığını göstermektedir. 1880'lerin hemen başında dış ticaret açığı ihracattan daha fazla iken, bu tarihten 1914'e kadarki dönemde, dış ticaret açığının ihracatın altında kaldığı görülmektedir (Eldem, 1970:186). Bir başka ifade ile Osmanlı ekonomisi, sürekli dış ticaret açığı ile birlikte, dış ticaret kanalıyla, dünya ekonomisi ile önemli bir bütünleşme gerçekleştirmiştir (Pamuk, 1985a ve 1985b).

1. Dünya Savaşı öncesi Osmanlı ekonomisinin dışa açıklığı konusunda şu değerlendirme yapılmaktadır (Pamuk,1985a:657):

“I. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı ekonomisinin ne 18. Yüzyıl ne de 20. Yüzyıl Türkiye ekonomisiyle karşılaştırılamayacak ölçüde “dışa açık”; kapitalist dünya ekonomisiyle bütünleşmiş, hammadde ve gıda maddeleri ihraç edilirken mamul ve bazı gıda maddeleri ithal eden bir ekonomi durumuna geldiğini göstermektedir. Ayrıca, GSMH'nın %14'ünün, tarımsal üretimin %26'sının ihraç edilmesi, ithalatın GSMH'nın %19'una ulaşması, ülke içi kent pazarları için yapılan üretim de hesaba katıldığında, pazar için üretimin, bir başka deyişle meta üretiminin yaygın olduğu bir tarımsal yapının ve ekonominin varlığına işaret etmektedir.”

Burada Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. Yüzyılın ikinci yarısı ile Cumhuriyet Türkiye'si'nin ilk yıllarındaki dış ticaretin yapısına ilişkin benzerlikleri de vurgulamakta yarar var:

7 İktisat Tarihcisi Genç (2013:91), 1860'lara gelindiğinde zanaat kesimi üzerindeki olumsuz gelişmelerin büyük boyutlara ulaştığını belirtir. Osmanlı İmparatorluğu'nda bu dönemden itibaren giderek yok olan meslek ve esnaf çeşitleri konusunda Bkz. (Nazır, 2011).

- i) Osmanlı ekonomisinin temel ihraç ürünleriyle (tütün, buğday, arpa, üzüm, incir, ham ipek, tiftik ve afyondan oluşan en önemli sekiz malın ihracat içindeki payı 1880’de %51 iken, 1913’te %44 dür.) Cumhuriyet Türkiye’si ihraç ürünleri arasında büyük benzerlik bulunmaktadır.
- ii) Osmanlı İmparatorluğu’nun ithalatında (şeker, kahve, çay gibi) gıda maddelerinin de önemli yer işgal ettiği görülmektedir. 1880’lerde Osmanlı ekonomisinin buğday ve hububat ihracat ve ithalatı birbirine denk iken, Balkanların Osmanlı’dan kopması ve tarımsal ürünleri için gerekli korumacı politikalar uygulayamaması dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu I. Dünya Savaşı öncesinde, net buğday, un ve pirinç ithalatçısı durumuna düşmüştür. Türkiye ancak Cumhuriyet döneminde buğdayda kendine yeterli bir ülke haline gelebilmiştir.
- iii) Osmanlı İmparatorluğu’nun dış ticaretinde İstanbul en büyük (çoğunluğu gıda maddelerinden oluşan) ithalat, İzmir en büyük ihracat limanı iken, Trabzon, Samsun, İskenderun, Mersin limanlarında ise mamul mal ithalatı ve çeşitli ham maddeler ve gıda maddeleri ihracatı gerçekleşiyordu. Dış ticaret işlemleri, liman kentlerinde kurdukları şirketlerle yabancı tüccarlar ve onların ülkenin iç kesimlerindeki üreticilerle bağlantılarını sağlayan azınlık (Rum ve Ermeniler) tüccarlarca gerçekleştiriliyordu. Osmanlı dış ticaretinde Müslüman tüccarın Avrupalı ve azınlık tüccarlarla ilişkileri ve rekabeti I. Dünya Savaşı sonrasında önem kazanmaya başlamıştır (Pamuk, 1985a:664-665).

2.2. Dış Borçlar Kanalıyla Finansal Entegrasyon

19. yüzyıl ortalarına kadar Osmanlı bürokrasisi, Avrupa’daki bankacılık sistemi ile bağlantıları olan İstanbul’daki bankerlerden borç alıyordu. Ancak 19. yüzyılda artan askeri harcamalar geleneksel Osmanlı mali bunalımını artırdı ve bütçe açıkları nedeniyle borçlanma arttı. Osmanlı borçlarındaki artış, Osmanlı ekonomisinin Batı Dünyası ile eklenme sürecindeki ticari ilişkilerini de etkilemişti. Bir yoruma göre, Osmanlı İmparatorluğu’nun adı geçen dönemde sürekli dış ticaret açığı

vermesi nedeniyle de dış fon ihtiyacı söz konusu idi. Bu anlamda İngiltere, Fransa ve Almanya arasındaki sömürgecilik rekabeti, Osmanlı'nın borç bulmasında önemli bir tarihsel olanak yaratmıştır (Keyder, 1985).

Osmanlı İmparatorluğu ilk resmi borcunu 1854'te Kırım Savaşı sırasında almış, 1875'te faizleri ödeyemeyeceğini ilan edene kadar borç almaya devam etmiştir. Söz konusu bu dönemde, Osmanlı maliyesinde hiçbir düzelmeye görülmemesi, alınan yüksek faizli borçların cari harcamalara ve borç faiz ödemelerine gitmesi, borç ödemelerinin devlet gelirlerine ve ihracat gelirlerine oranını hızla artırdı. Bu dönemdeki dış borçlanma yoluyla Osmanlı ekonomisine net bir fon girişi olduğu anlaşılmaktadır (Pamuk, 1978).

1875-1881 yılları arasında bir yandan Avrupalı tahvil sahipleri ile Osmanlı bürokratları arasında borçların yeniden yapılandırılması, diğer yandan devlet maliyesi üzerinde önemli bir denetim hakkı olan Duyun-ı Umumiye'nin kurulması, Osmanlı borçlanmasında yeni bir dönemin (1882-1914) başlamasına yol açtı. Bu dönemde daha düşük faiz oranları ile borç alınmakla birlikte, önceki dönem borçlarının anapara ve faiz ödemeleri de işin içine girdiğinde dış borçlarda fon akımlarının yönü değişmiştir: Yabancı sermaye fon girişinin %70'ten daha fazlası, borç ödemesi olarak dışarı çıkıyordu (Pamuk, 1978).

Devlet borçlanması, kırsal üretimde yaratılan artı-değerin, devletçe vergi olarak toplanıp Avrupa sermaye merkezlerine aktarılmasına yol açan bir kanal oluşturuyordu. Bâbıâli'nin iflasından sonra kurulan Duyun-ı Umumiye hazine gelirlerinin üçte birini kontrol ediyordu. Zamanla devletin maliye idaresi aradan çekilmiş, gelirleri kendilerine tahsis edilen bazı vergilerin tahsilatı doğrudan Duyun-ı Umumiye Teşkilatınca gerçekleştirilmiştir.

2.3. Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanalıyla Entegrasyon

Osmanlı İmparatorluğu'na devlet borçları dışında, doğrudan yatırımlar olarak giren yabancı sermayenin payında 1890-1914 yılında belirgin bir artış olmuştur. 1890'da Osmanlı İmparatorluğu'na giren toplam yabancı sermaye akımlarının %15'i doğrudan yabancı yatırımlar, %85'i devlet borçları iken, 1914 yılında doğrudan yabancı yatırımların

payı %34'e çıkmıştır (devlet borçlarının payı ise %66'ya düşmüştür) (Pamuk, 1978).

Yabancı sermaye yatırımları Osmanlı ekonomisine öncelikle demiryolları yatırımları ile girmiştir. Doğrudan yatırımlar içinde yalnızca demiryolları yatırımlarının payı bu dönemde %41'den %63'e çıkarken, demiryolları, limanlar ve belediye hizmetlerinin toplamının doğrudan yabancı sermaye girişleri içindeki payı ise sırasıyla, %55'ten %73'e yükselmiştir. Bankacılık sektörünün payı ise %24'ten %12'ye gerilemiştir. Sanayi ve madencilik sektörünün payı ise %16'dan %9'a gerilemiştir.

1870'lere kadar İngiliz yabancı yatırımları ön planda iken, 1880'lerden itibaren Fransızların payı artmış, daha sonra ise Alman sermayesi yükselişe geçmiştir. Demiryolu yatırımlarının, ülkenin kırsal kesimlerini büyük şehirlere bağlayarak, hem yeni alanların üretime açılması ile üretimi artırarak, hem artan tarımsal üretimin büyük şehirlere (pazara) ulaşımını sağlayarak, hem de devletin vergi toplama imkânlarını artırarak kapitalizmin gelişimine önemli katkıda bulunduğunu söyleyebiliriz (Bkz. Özyüksel, 2013). Benzer şekilde, liman ve belediye yatırımları da şehirleşmeyi tetiklemiş, şehirlerde artan ücretli işçi ihtiyacı, yabancı tüccar ya da şirketlerin (İstanbul, İzmir gibi) liman şehirlerine yerleşerek işletme açmaları, kapitalist ilişkilerin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Doğrudan yabancı sermaye akımlarının net bakiyesi, önce İngiltere, sonra Fransa ve Almanya olmak üzere yüzyılın başına doğru negatife dönmüş, Avrupa ülkelerine kâr payı aktarımı, giren sermayeyi aşmıştır.

3. Atatürk Dönemi'nde Türkiye Ekonomisi

Uluslararası Altın Standardı Para Sistemi, I. Dünya Savaşı ile son buldu. Savaş sonrasında İngilizlerin sistemi tekrar canlandırma çabaları da 1920'lerin ortasında başarısızlıkla sonuçlandı. 1929 Dünya Bunalımı ise, belli başlı gelişmiş ülkelerde uygulana gelen liberal iktisat politikalarının ve serbest dış ticaret politikalarının hem fiili iktisat politikaları düzeyinde hem de fikrî-ideolojik düzeyde gözden düşmesine yol açtı. Ülkeler ikili ticaret anlaşmaları ile dış ticaretlerini sürdürmeye çalışır-

ken, bir anlamda dışa kapalı, ülke içi istikrar ve istihdam politikalarına yöneldiler. Uluslararası sermaye hareketlerinin düşmesi ile de dünya ekonomisi *deglobalization* dönemine girdi (Obstfeld ve Taylor, 2004). Cumhuriyet Hükümeti'nin Türkiye'nin iktisadi ve sosyal yeniden inşasına giriştiği dönemin, 1. Dünya Savaşı'nın hemen sonrasına, Rusya'da Sosyalist Sistem deneyiminin başladığı, Almanya ve İtalya'da Faşist hükümetlerinin iktidara geldiği bir uluslararası siyasal konjoktüre te-kabül ettiğini de unutmamak gerekir.

3.1. 1923-1929 Dönemi

Cumhuriyetin Osmanlı'dan devraldığı iktisadi miras, üst üste yaşanan savaşlar nedeniyle hemen her toplumsal kesim açısından pek parlak değildi: 1915 yılında Türkiye sınırları içinde nüfus yaklaşık 15 milyon kadarken, 1923'te 12,5-13 milyona düşmüştü. Ortalama yaşam süresinin 35 yıl olduğu bu dönemde, kentlerde yaşayan nüfusta azalma olduğu gibi, savaş ve nüfus mübadelesi nedeniyle insan gücünün etnik yapısı da önemli ölçüde değişmişti. 1915'te Osmanlı Sanayi, %50'si gıda sektörüne ait olmak üzere toplam 564 sanayi işletmesi, bu işletmelerde çalışan yaklaşık 400.000 işçiden oluşuyordu. Savaşlar nedeniyle köylü nüfus, sayı olarak azalmanın yanında çok da perişan durumdaydı. Bazı toprak sahipleri ve küçük işletme sahibi esnafı da dikkate aldığımızda Hükümetin dayanacağı bir toplumsal taban pek yoktu. (Owen ve Pamuk, 2002: 20-21; Eldem,1970; Ahmad,2017). Cumhuriyetin hemen başında tarımın GSMH içindeki payı %40, imalat sektörünün payı ise sadece %2 (inşaat sektörünü de eklediğimizde sanayinin payı %11) idi. Buradan anlaşılan, sanayi ürünleri ihtiyacı tamamen ithalatta karşılanıyordu. Yerli üretimin talebi karşılama oranı buğday ununda %60, pamuklu kumaşlarda %10, yünlü kumaşlarda %40, sabunda %20 idi. Tuğla kiremit üretimi ihtiyacın üçte biri kadardı.⁸ İmalat sanayi iş-

8 1924 yılında Meclis Başkanı Fethi Bey'in, Cavit Bey Başkanlığı'ndaki İstanbul Ticaret Odası İktisat Komisyonu'na hazırlattığı rapor, İstanbul limanında dış ticarete konu olan malların, çoğunlukla halkın günlük tüketimine yönelik mallardan oluştuğunu göstermektedir (İTO, 2006;25-26): 1) Memleket dahilinde üretilip, İstanbul'da işlem görerek ya da görmeyerek ihraç olunan mallar: afyon, tütün, fındık, bağirsak, deri, av derisi, halı, tiftik, yün ve ipek. 2) Memleket dahilinde

yerlerinde istihdamın %80'i tekstil, gıda, tütün, kâğıt ve matbaacılıkta yoğunlaşmıştı (Tezel, 1982: 92- 93).

1922'de İstanbul'da dış ticaret şirketlerinin %4'ü, taşımacılık firmalarının %3'ü, toptancı mağazaların %25'i, perakendeci mağazaların ise %25'i Müslüman vatandaşlara aitti. Yine Cumhuriyetin başlangıcında Batı Anadolu'daki 3300 adet sanayi işletmesinin %73'ü Rumlara aitti ve bu işletmelerde çalışan işçilerin %70'i gayrimüslimlerden oluşuyordu.⁹ (Tezel,1982).

1923 -1930 döneminde, başta tarım kesiminde toparlanmanın da etkisiyle sabit fiyatlarla GSMH %9,6 oranında artmıştı. 1923-1930 döneminde tarımın payı %38,7'den 1930'da %43,4'e çıkarken, sanayinin payında hafif bir düşme (%12,6'dan %11,9'a), hizmetler sektöründe ise %45,7'den, %40,7'ye bir düşme söz konusu idi (Bkz. Tablo 1). İktisadi verilerden hareketle Cumhuriyetin ilk yedi yılında, ekonomik yapıda önemli bir değişiklik olmadığı anlaşılmaktadır. Atatürk 1929 yılında çıktığı üç aylık Anadolu turunda bunu yaverine şu şekilde ifade ediyordu (Soyak,2010):

“Bunalyorum çocuk, büyük bir ıstırap içinde bunalyorum. Görürsün ya, her gittiğimiz yerde, mütemadiyen dert, şikâyet dinliyoruz. Her taraf derin bir yokluk, maddi, manevi perişanlık içinde... Ferahlatıcı pek az şeye rastlıyoruz. Memleketin hakiki durumu ne yazık ki bu!”

1923-1929 dönemini, bir anlamda, Lozan Antlaşması'nın hemen ardından kurulan Cumhuriyet Hükümeti'nin, siyasal düzeyde yurt içi ve

tüketilmek üzere yabancı memleketlerden gelen mallar: attariye ve tıbbi ilaç, petrol, manifatura, tuhafiyeye, cam ve şişe, demir, hırdavat, şeker ve pirinç 3) Hammaddesi ya dahil üretilen ya da yurt dışından gelip, İstanbul'da imal edilen mallar; ispirto, elbise, kundura, konserve, mobilya, saraciye, unculuk, çimento, yağlar, sabun, sigara kağıdı, iplik ve mensucat. 4) Memleket dahilinde üretilip, memleket dahilinde tüketilen ya da ihraç olunan mallar: maden kömürü, kereste, zeytinyağı, balık, sebze ve süt.

9 Önceki dipnotta geçen İTO Raporu (İTO 2006), “İstanbul İktisadi Vaziyetinin Tetkiki”nin en önemli konularından biri olarak görülen “Türk unsurunun iktisadiyattaki şimdikiye kadar işgal etmiş olduğu düşük seviyenin sebeplerinin tahlili” ile başlamaktadır.

yurt dışına karşı otoritesini ve düzeni sağlama (ulusal/iktisadi/mali bağımsızlık) amacını gerçekleştirmek için, “Nereden başlasak? Nasıl yap-sak?” sorularına cevap aradığı, kendisine bir yol haritası belirlemeye çalıştığı yıllar olarak tanımlayabiliriz.

Aslında Osmanlı’dan devralınan miras, Cumhuriyet Hükümeti’nin öncelikli mali ve iktisadi amaçlarını da belirlemiştir: Duyunu Umumiye Borçlarından payına düşen borçları bir plan dahilinde ödemek, başta demiryolları olmak üzere yabancıların ellerindeki işletmelerin ve im-tiyazların “millileştirilmesi”, *ticaret ve sanayi için gerekli “milli müte-şebbislerin” yetiştirilmesi*¹⁰ (Pamuk, 2014). Bu çerçevede, hemen 1923 (Şubat) İzmir İktisat Kongresi ile toplum sınıflarının iktisadi kalkınma ile ilgili talepleri alınmış, Kongre kararları çerçevesinde Aşar Vergisi kaldırılarak (Şubat 1925) köylü kesimi bir ölçüde rahatlatılmış, Teş-vik-i Sınai Kanunu (Mayıs 1927) ile de özel kesim desteklenmeye çalışılmıştır (Ökçün, 1983; Boratav, 1974). Bu üç gelişme de Osmanlı mirası ile doğrudan bağlantılıydı: Hükümet, toplumun her kesimi ile bir araya gelerek sorunları tespit etmiş, Osmanlı İmparatorluğu döneminde devlet gelirlerinin %30’unu oluşturan Aşar Vergisinin köylü nüfus üzerindeki etkisini azaltmış ve yine aslında 1913 yılında 15 yıl süre için çıkarılan “Teşvik-i Sanayi Muvakkatı”na (çıkardığı bazı ilave ve yenilemeler içeren kanunla) süreklilik kazandırmıştır.

Ancak hükümet, yukarıdaki amaçları yerine getirmesi için gereken iktisat politikaları araçlarının çoğundan yoksundu.

Her şeyden önce, para politikasını yönetecek bir Merkez Bankası yoktu. Dönem boyunca Osmanlı İmparatorluğu zamanında Osmanlı Bankası’nın bastığı kâğıt paraların tedavülü sürmüştü, hiç para basılmamıştır (Bkz. Tekeli ve İlkin, 1977; Keyder, 1978; Gürkan, 1982; Yay,1982:9).

10 İttihat Terakki’den Cumhuriyet Hükümeti’ne kalan miras konusunda en önemli amaçlardan biri.

Tablo 1: Türkiye’de GSYH’nin Sektörel Dağılımı Ve Oranları (1938 Sabit Fiyatları İle) (Milyon TL)

	1923	1924	1925	1926	1927	1928	1929	1930	Ort. Yıllık % Artış
GSMH	633,1	758,4	864,2	981,8	892,3	990,9	1150,1	1198,8	9,6
T/GSMH	38,7	45,8	41,7	46,6	37,4	40,4	45,8	43,4	11,4
S/GSMH	12,6	9,7	10,4	10,4	13,7	12,2	11,0	11,9	8,6
H/GSMH	45,7	41,7	43,3	39,1	44,5	42,7	39,4	40,7	7,7
İndeks (1923=100)	100	119,8	133,6	155,0	140,9	156,5	181,7	189,3	
Nüfus(milyon)	12,5	12,8	13,1	13,4	13,6	14,0	14,2	14,5	2,1

Merkez Bankası’nın olmadığı 1923-1929 döneminde GSMH ortalama yıllık %10’u aşan bir artış gösterirken, enflasyon oranı yıllık ortalama %2-2,5 kadardı. Ekonomideki artan para talebi artışı ve kredi ihtiyacı, Türk bankacılığının önemli bir gelişme göstermesine neden olmuştur. Hükümet bir yandan yabancıların bankacılık sistemindeki egemenliğini kırmak ve ekonominin temel kesimlerinin kredi gereksinimlerini karşılamak üzere devlet bankaları kurarken (Sanayi ve Maden Bankası 1925, Emlak ve Eytam Bankası 1926), diğer yandan da yerli bankaların kurulmasını teşvik etmiştir (İş Bankası 1924). Bu arada kırsal kesimdeki esnaf ve toprak sahipleri de kredi ihtiyaçlarını kendi başlarına karşılamak için Anadolu’nun çeşitli yörelerinde birçok yerel banka kurmuşlardır (1923-1926’da 8, 1927-1929’da 17 olmak üzere toplam 25 banka) (Gürkan, 1982; Yay,1982; Yay, 1983).

Böylece bankacılık sistemi, 1920’lerde dolaşımdaki paranın %40-70’i oranında kaydî para yaratarak, ekonomide para talebinin karşılanmasına ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunmuştur (Gürkan, 1982; Keyder, 1978).

Hükümet para politikasını uygulayacak/yönetecek kurumdan (Merkez Bankası) yoksun olduğu gibi, bağımsız bir dış ticaret politikası aracıdan da yoksundu: Lozan Antlaşmasına göre Cumhuriyet Hükümeti 1916 Gümrük tarifelerini 1929 yılına kadar değiştiremeyecekti.

Bu dönemde Türk parasının iki farklı esasa göre paritesini korumak önem kazanıyordu: Ülkede geçimlik ekonominin hâkim olduğu bölgelerde altın kullanılmakta olduğundan iç ticari ilişkilerde Türk parasının altına göre paritesinin, dış ticaretin sterlin ile yapılmasından dolayı da sterline göre paritesinin korunması gerekiyordu. Eldeki rakamlara göre 1928'e kadar Türk lirasının altın karşısında %1-2 oranında dalgalı, bu anlamda istikrarlı bir seyir takip ettiği anlaşılmaktadır. Ancak Türk lirası 1929'da altına göre %7, 1930'da ise %12 değer kaybetmiştir (Gürkan, 1982). Türk parasının sterlin karşısındaki değerinde 1923-1928 arasında yıllık ortalama %4-5 değer kaybı söz konusu olmakla birlikte, tamamen piyasanın dinamiklerine bırakılmış bir para için büyük bir değer kaybı değildi. 1929 ve 1930 yıllarında Türk parasının sterlin karşısında değer kaybındaki hızlanma ise, ödemeler bilançosu açığından kaynaklanıyordu (Yay,1981).

Hükümetin elindeki tek iktisat politikası aracı maliye/bütçe politikası idi. İsmet Paşa'nın "tecrübe mektebinde" öğrendiklerini ve "hayreti şayan" bir başarı elde ettiklerini ifade ettiği "denk bütçe" politikası (Yay, 1990), bu ilk dönem boyunca (Aşar vergisinin kaldırıldığı yıl hariç) başarıyla uygulanabilmiştir (Akalin, 2008:162). Aşarın kaldırıldıktan sonra vergi sisteminde birtakım düzenlemeler yapılmış, bu bağlamda tarım kesiminde Ağnam Vergisinin oranı artırılmış, ardından Sayım Vergisi adı altında yeniden düzenlenmiştir. Tarım-dışı kesimde ise Kazanç Vergisi, servet transferine ilişkin Veraset ve İntikal Vergisi konmuş, tüketimi vergilendirmek için de önce Umumi İstihlak Vergisi konulmuş, sonra da Muamele Vergisi ile değiştirilmiştir. 1923-1929 döneminde vergi gelirleri %15 artarken, aşarın kaldırılmasının yarattığı vergi kaybı daha çok tüketim vergilerinin artışı ile karşılanmıştır. Dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %52'den %75'e çıkmıştır. Vergi yükünün kırsal kesimden kentli nüfus üzerine kayması, kentli nüfustan köylü nüfusa bir gelir transferi anlamına geliyordu.

Tablo 2: Genel Bütçe Harcama Ve Gelirleri İle Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı

YILLAR	BÜTÇE HARCA- MALARI		BÜTÇE GELİR- LERİ	BÜTÇE AÇIK- FAZLA	VERGİ GELİRLERİ (1000TL)	DOLAYSIZ VERGİLER (1000TL)				DOLAYLI VERGİLER (1000TL)		
		MİLYON TL			GELİR	SERVET	TOPLAM	TOPLAM %	MAL VE HİZMETLER	DIŞ TİCARET	TOPLAM	TOPLAM %
1923	106	111		+5	95.354	11.164	46.223	48	23.729	25.402	49.131	52
1924	132	138		+6	115.186	10.426	54.405	47	31.831	28.950	60.781	53
1925	201	170		-31	138.270	23.661	44.157	32	50.718	43.395	94.113	68
1926	172	180		+8	149.366	27.870	41.868	28	72.604	34.894	107.498	72
1927	199	202		+3	163.355	25.611	41.757	26	91.747	29.851	121.598	74
1928	201	220		-19	180.059	25.901	41.760	23	98.021	40.278	138.299	77
1929	213	224		+11	182.535	30.412	45.262	25	87.493	49.780	137.273	75

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm
http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm

Dış ticaretin gelişimine baktığımızda tarımsal üretimde ve dolayısıyla tarımsal ürün ihracatında artış sayesinde dış ticaret açığı görece olarak azalmış, ihracatın ithalatı karşılama oranı %59'dan %80'e çıkmıştır (Bkz. Tablo 3). Ancak 1928 döneminde yaşanan kötü ürün yılı ve ardından bir dizi iktisadi gelişme, Tablo 3'ten de görüleceği gibi, önceki yılların iki katı dış ticaret açığına yol açmış; ihracatın ithalatı karşılama oranı %60'a gerilemiştir. Kambiyo Buhranı olarak adlandırılan bu ödemeler bilançosu/dış ticaret açığının çeşitleri nedenleri vardı (Bkz. Yay, 1982; Pamuk, 2014):

- i. 1929 Ocak ayı itibari ile Lozan Antlaşması'nın ilgili maddesinin süresinin dolacağından ithalatçı tüccar/firmalar yeni gümrük tariflerinden kaçınmak için aşırı ithalat yapmışlardı.
- ii. Öte yandan dünya buğday fiyatlarında yarıya yakın bir düşme söz konusu idi.
- iii. 1929 yılında Cumhuriyet Hükümetinin 108 milyon TL tutarındaki borçlarının ilk taksiti ödenmişti (ki ihracat gelirinin %10'una, bütçe gelirinin ise %8'ine tekabül ediyordu).
- iv. Hükümetin çok önem verdiği demiryolu siyasetinin bir sonucu, yeni demiryolu inşası ve millileştirmeler dolayısıyla da dış ödeme yükümlülükleri artıyordu.

TL'nin sterlin karşısında da değer yitirmesine yol açan bu etkenler sonucunda 1929 yılında ortaya çıkan 100 milyon TL tutarındaki ödemeler bilançosu açığının, %69'unun dış ticaretten, %24'ünün demiryolu harcamalarından %7'sinin de Düyunu Umumiye'ye ödenen borçlardan kaynaklandığı hesaplanmıştır (Yay, 1982).

1929 yılında Türkiye'nin içine düştüğü kriz, özellikle piyasaya ve ihracata yönelmiş tarım kesimini vurmuştu. Türkiye'nin ihraç ettiği az sayıdaki tarımsal ürün fiyatlarındaki önemli düşüş, dış ticaret hadlerini olduğu kadar, iç ticaret hadlerini de tarım kesiminin aleyhine etkilemişti. Tarımsal üreticilerin ve köylünün kredilerini ödeme güçlüğüne düşmesi, Anadolu'da kurulan bir dizi yerel bankanın iflasına yol açmıştır (Yay, 1982).

Sonuçta, büyük ölçüde tarihsel koşul ve kısıtlarla belirlenen, para ve dış ticaret politikası araçlarından yoksun, yalnızca denk bütçe po-

litikasının uygulanabildiği 1923-1929 dönemi, 1929 yılında yaşanan kambiyo buhranı (TL'nin aşırı değer kaybı) ile son bulmuştur.

Tablo 3:Türkiye’de Dış Ticaret ve Döviz Kuru (1923-1929)

Yıllar	İthalat (Cari- MilyonTL)	İhracat (Cari- Milyon TL)	Dış Ticaret Açığı	İhracat/ İthalat (%)	DövizKurları	
					1 sterlin=krş	1 Dolar=krş
1923	144,8	84,7	-60,1	58,8	-	-
1924	193,6	158,9	-34,7	82,3	839.5	188
1925	242,6	193,1	-49,5	80,0	894	183
1926	234,6	187,7	-46,9	80,3	934	191
1927	211,4	158,4	-53,0	74,3	950	195
1928	223,5	173,5	-50,0	77,6	956	197
1929	256,3	155,2	-101,1	60,4	1008	209
1930	147,6	151,5	+3,9	102.6	1032	212

Kaynak: İstatistikYıllığı, Cilt 11, (1939-1940) s.265.

Dönemin nasıl isimlendirilebileceği (liberal dönem mi? devletçilik dönemi mi?) konusunda iktisatçılar arasında farklı görüşler bulunmaktadır: Dönemi “liberal iktisat döneminden ziyade, devletçiliğin ‘kuluçka dönemi’” (Sayar, 2001) olarak nitelendirenler olduğu gibi, “ekonomi düşük gümrük tarifeleriyle açık tutulmuş olsa da bu döneme egemen olan anlayışı liberal diye nitelendirmek doğru olmaz” (Pamuk, 2014:181) diyenler de bulunmaktadır. İktisatçı Boratav’ın değerlendirmesi de şu şekildedir (1974:12;17-18):

“(dönemin) liberal terimi ile nitelendirilmesi çoğunluktadır ve biz de zaman zaman bu dönem için, daha iyi bir sözcük bulamadığımızdan aynı terimi kullanacağız. Gerçekte ise ‘1923-1931 liberalizminden’ söz etmek yanıltıcı olabilir; zira bu dönemde belli bir anlamda devlet müdahaleciliği vardı. Devlet bizzat işletmecilik yapmadığı halde, inhisarları imtiyazlı şirketlere dağıtarak, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş teşvik tedbirleriyle özel sermaye birikimini ve *kapi-*

*talist gelişmeyi hızlandırmanın sonraki devletçi döneme göre farklı bir yolunu*¹¹ deniyordu. Bu iktisadi bakımdan, tarafsız, saf anlamıyla ‘liberal’ bir politika sayılamazdı. (...) Buna rağmen 1923-1931 yıllarının iktisat politikasını zaman zaman sırf kolaylık olsun diye kısaca ‘liberal’ diye nitelendireceğiz, bunun saf bir liberalizmi yanıtmadığını akıldan çıkarmamak şartıyla.”

Bizim dönemin nitelendirilmesine ilişkin görüşümüz biraz daha farklı: Her türlü iktisat politikası demeti yada kalkınma stratejisi bir şekilde politika yapımcılarının ekonomiye bilinçli müdahalelerini ifade eder. Bu anlamda liberal kalkınma stratejisi, sınırlı devlet ve özel kesim öncülüğünde kalkınmayı; liberal iktisat politikaları ise “sağlam para-denk bütçe” şeklinde özetlenen ekonomide uzun dönem büyüme oranını aşacak şekilde para basmama, bütçenin denkliliği ve dış ticaret serbestisini ifade eder. Ancak Boratav’ın “saf” olarak nitelendirdiği, soyut-teorik düşünce ya da kavramların (MaxWeber’in “ideal yapılar”-nın) reel dünyada bire bir karşılığını bulmak neredeyse imkansızdır. Aynı soyut düşünceler (liberalizm), farklı toplumların reel yaşamına uygulandığında, her toplumdaki farklı tarihsel-kurumsal faktörlerle etkileşimi nedeniyle farklı farklı görünümünün (farklı farklı liberalizmlerin) ortaya çıkmasına yol açar. Bu bağlamda bize göre, fiiliyata tam olarak uygulanmasa da, biraz *kendiliğinden (spontaneously)*-tarihsel koşulların zorlaması sonucu (Lozan Antlaşması gereği serbest dış ticaret uygulanması), biraz *bilinçli politikaların* (sağlam para-denk bütçe) bir sonucu¹², 1923-1929 dönemi Türkiye Ekonomisi, belki liberallerin altın çağı olarak ifade edilen 19. yüzyıl İngiltere’si kadar olmasa da, ik-

11 Vurgu bize ait.

12 Kendiliğindenliğin ötesinde Cumhuriyet Hükümeti içinde bulunulan koşullarda yabancı yatırımlara başvurmak zorunda olduğunun bilincindeydi. Atatürk İzmir İktisat Kongresi’nin açılış konuşmasında bu noktanın altını çizmiştir: “Efendiler, ekonomi sahasında düşünürken ve konuşurken zannedilmesin ki, biz yabancı sermayesine düşman bulunuyoruz. Hayır, bizim memleketimiz geniştir. Çok çalışma ve sermayeye ihtiyacımız vardır. Bundan dolayı kanunlarımıza bağlı olmak şartıyla yabancı sermayelerine gereken güvenceyi vermeye her zaman hazırız ve isteriz ki, yabancı sermayesi bizim çalışmamıza ve var olan ama yetersiz kalan servetimize katılsın.” (www.atam.gov.tr/ataturkun-soylec-vedemecleri/turkiye-iktisat-kongresini-acis-soylevi-izmir)

tisat tarihinde enteresan bir liberal dönem olarak görülebilir. Uygulanan iradi iktisat politikaları üzerinde, Osmanlı-Türk toplumunun I. Dünya Savaşı esnasında yaşadığı yüksek enflasyon kadar (Pamuk, 2014:172), Kurtuluş Savaşı'nın para basılmadan kazanılmasına (Sayar, 2001:202-204) ilişkin Hükümetin/politika yapımcılarının anılarının/tecrübelerinin hiç rolü olmadığını ileri sürmek pek anlamlı olmasa gerek. Şüphesiz tersini öne sürenlerin ileri sürdüğü gibi ne Osmanlı'dan devralınan iktisadi bilgi birikimi ve zihniyet mirasının etkisi (Ziya Gökalp'ın "Milli Ekonomi" anlayışının) (Bkz. Sayar,1986; Toprak, 1982; Toprak, 1985; Berkes, 2013) ne de hükümetin Teşviki Sanayi Kanunu icraatının rolü inkâr edilebilir. Yukarıda Boratav'ın ifadesi ile "liberal" denemese de "devletçi" de denemeyen ama "*kapitalist gelişmeyi hızlandırmanın sonraki devletçi döneme göre farklı bir yolu*" söz konusu. Bu bağlamda "*kapitalist gelişmeyi hızlandırma*" amacı, sıkı para ve maliye politikasını sürdürme/uygulama iradesinin açık varlığı çerçevesinde dönemin liberal olarak nitelendirilmesinde sakınca görmüyoruz. Vurguyu, tarihsel-kurumsal koşulların çok belirleyiciliği üzerine yaptığımızda ise, Profesör Ahmad (2017)'in "*pragmatik iktisat politikaları*" tanımlaması dönemi tanımlamak için uygun görünüyor. Uygulanan bu politika, dönemin hemen sonrasında Merkez Bankası kurma ve Sanayi Planı çalışmaları nedeniyle Türkiye'ye gelen yabancı uzmanlarca da desteklenmiştir (Yay,1990).

3.2. 1930-1938 Dönemi

Cumhuriyet Hükümeti, tarihsel koşulların zorlamasıyla yaşadığı liberal iktisat politikaları ya da kalkınma stratejisinden, yine tarihsel koşulların, dünya ekonomisindeki gelişmelerin etkisiyle (dünya ekonomisinde sarkaç 1930'lardan itibaren deglobalization yönüne dönmüştür), "devletçilik" olarak adlandırılan, dışa kapalı ve devlet yatırımlarına ağırlık veren bir kalkınma stratejisine yönelmiştir. İsmet Paşa bunu, Demiryollarının Sivas'a ulaşması dolayısıyla yaptığı ünlü "Fırkamızın Devletçilik Vasfı" adlı konuşmasında şu şekilde belirtmiştir (İnönü,1933):

"Geçen on sene (...) iktisadi hayatta devletçilik siyasetini, bize kendiliğinden yerleştirdi. (...) İktisadi devletçilik'i, yeni zamanın çe-

tin şartlarına mukavemet edecek sağlam bir devlet bünyesi kurabilmek (...), (iktisadi) ilerleme ve inkişaf etmek için müspet ve en müessir vasıta sayıyoruz.”

Tablo 4: GSYH'nin Sektörel Dağılımı Ve Değişim Oranları (1938 Sabit Fiyatları İle) (Milyon TL)

	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937	1938	1939	Ort. Yıllık % Artış
GSMH	1,276	1,198	1,359	1,450	1,415	1,686	1,742	1,896	2,054	6,2
T/GSMH	44,8	36,7	38,0	36,6	35,4	44,4	42,3	40,2	39,5	5,1
S/GSMH	12,8	16,0	16,7	17,7	18,1	14,7	15,6	16,7	18,0	11,1
H/GSMH	38,3	42,3	41,0	41,1	41,8	36,9	37,8	39,1	39,9	5,9
İndeks (1930=100)	106,4	99,9	113,3	120,9	118,0	140,6	145,3	158,1	171,3	
Nüfus (milyon)	14,8	15,2	15,5	15,8	16,2	16,4	16,7	17,0	17,5	2,1

Kaynak: Bulutayvd. Tablo 8.2C ve 8.1

1931-1939 döneminde GSMH cari fiyatlarla %61 artış göstermiş, tarım, sanayi ve hizmetler kesimlerinin 1931 yılında GSMH içindeki payları sırasıyla %44,8, %12,8 ve %38,3 iken, 1939 yılında %39,5, %18, %39,9 olarak gerçekleşmiştir. Büyümenin ortalama %6 civarında olduğu bu dönemde tarım kesiminin GSMH içindeki payı düşerken, sanayi kesiminin payı artmıştır (Bkz. Tablo 4).

Hükümet “Kambiyo Bunalımı”nın önlenmesinde ilk tedbir olarak Mayıs 1929’da “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu”nu çıkartmış, serbest döviz alım satımını yasaklayarak spekülasyonu önlemeye çalışmıştır. Şubat 1930’da ise “Türk Parasının Değerini Koruma Kanunu”nu çıkararak döviz ve para piyasalarının daha etkin kontrolü sağlanmaya çalışılmıştır. Yasayla ilgili çeşitli kararnemelerle birlikte 1932 yılından itibaren dış ticarete takas ve kliring uygulamalarına geçilmiş, dış ticaret kısıtlamaları ile paranın dış değerini koruma amaçları

bağdaştırılmaya çalışılmıştır (Yay, 1982). Ayrıca 30 Haziran 1930'da 1927 yılından beri hazırlıkları sürdürülen (Hükümet aralarında Alman Merkez Bankası Başkanı Dr. Hjalmar Shacht ve yardımcısı Kari Müller de olmak üzere bir dizi yabancı uzmana Merkez Bankası kurmak için raporlar hazırlatmıştır.) Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası kurulmuş, 3 Ekim 1931'de ise faaliyete geçmiştir (Tekeli ve İlkin, 1977).

Hükümetin devletçiliğe geçişinin somut göstergesi, I. Sanayi Planının 1933-37 yılında uygulamaya konması ve başarıyla gerçekleştirilmesiydi. Hammaddelerinin yurt içinde üretildiği, dokuma, maden, kâğıt, seramik-cam ve kimya sanayilerine ilişkin yatırımları içeren Plan yaklaşık 90-100 milyon liraya mal olmuştur (Yay, 1982).

1930'lı yılların ilk yarısında, bir yandan tarım fiyatlarının düşmesinin neden olduğu deflasyon, diğer yandan iki yıl yaşanan kötü ürün yılları, halkı (özellikle köylü kesimini) doğrudan vergilerini ödeyemez duruma getirmiştir. Bütçe 1932 ve 1933'te açık vermiştir. Dönem boyunca bütçenin GSMH içinde payı artarken, halkın vergi yükü artmış; bütçe gelirleri içinde tüketim ve dış ticaret vergileri ile tekel gelirlerinin payı artmıştır. 1934-1938 döneminde ise bütçe denkliliği tekrar sağlanmıştır (Yay, 1982, Yay, 1988, Akalın, 2008).

Hükümet, Sanayi Planı ve İktisadi Devlet Teşekkülleri'nin finansmanında bu dönemde artık var olan Merkez Bankası araçlarını (devlet tahvili karşılığı kredi, zorunlu karşılık oranı, reeskont oranları) kullanmaya başlamıştır. Dönem boyunca para arzı ortalama %9,5 oranında artarken, GSMH cari fiyatlarla %7,8, toptan fiyat indeksi ise %4, civarında artmıştır (Tablo 6).

Para ve kredi piyasasındaki gelişmeler şu başlıklar altında değerlendirilebilir (Yay, 1981):

1. Hükümet sanayi planını desteklemek için hem yeni ihtisas bankaları kurmuş (Sümerbank, Etibank, Denizbank, Belediyeler Bankası ve Türkiye Halk Bankası), hem de para politikasını kullanmıştır.
2. Krizde iflas eden yerel bankaların yerini Kredi ve Satış Kooperatifleri almıştır.
3. Yabancı bankaların toplam mevduatlar içindeki payı düşerken

- ulusal bankaların payı %80'lere ulaşmıştır. Toplam mevduatlar dönem içinde %70'e yakın artış göstermiştir.
4. Banka kredilerinde %40 oranında bir artış olmuştur.
 5. Faiz oranlarına bakıldığında, mevduat faiz oranları 1927-1932 döneminde %2-12 arasında değişirken, kredi faizlerinin %14'ün üzerinde olduğu tespit edilmiştir. Yine 1933 sonrasında kredilere uygulanan faiz oranlarının büyük kentlerde rekabet dolayısıyla daha düşük (%8-12), kırsal yörelerde daha yüksek (%15-22) olduğu, tefecilerin uyguladıkları faizin ise %50-80'e çıktığı ifade edilmektedir. 1933'te kredi faiz oranına %12 tavan getirilmiştir.
 6. Merkez Bankası reeskont ve zorunlu karşılık oranı politika araçları ile bankacılık kesiminin fonlarını özellikle kamu sanayi yatırımlarının finansmanında kullanmıştır.
 7. Para arzındaki artışla birlikte üretim de arttığından %4 civarında bir fiyat artışı gerçekleşmiştir (Para politikası göstergeleri için Bkz. Tablo 6).

Türkiye Hükümeti dünya bunalımının etkisiyle tarım ürünleri fiyatlarının aşırı düşmesi nedeniyle oluşan dış ticaret/ödemeler dengesi açığını hem ithalatı kısırarak, hem de aşırı değerli TL ile kontrol etmeye çalışmıştır. Dönem boyunca dış ticaret dengesi (son yıldaki küçük bir açık dışında) hep fazla vermiş, ticaret ikili anlaşmalarla sürdürülmüştür (Bkz. Tablo 7). İhracat yapılan ülkelerden ithalat yapılmaya çalışılmış, özellikle ülke içinde üretilen malların ithalatına yasak getirilmiştir. Dönem sonunda ithalatın içinde ara ve yatırım mallarının payı artmış; gıda ve tarım ürünlerinde bir ölçüde de olsa ithal ikamesi sağlanabilmiştir. Dış ticaretle ilgili diğer önemli bir gelişme de Almanya'nın, Türkiye'den ithalatını kendi ihracatına göre daha fazla artırarak, Türk dış ticaretinin Almanya'ya bağımlılığını artırmasıdır (Tezel, 1982). 1932'den itibaren TL'nin yabancı paralar karşısında aşırı değerlenmesi, yerli malların ihracatını zorlaştırmış, bu da takas ve kliring işlemlerinin artmasında diğer bir etken olmuştur.

Bir bütün olarak Atatürk Dönemi'nde (yabancı sermaye yatırımları ve dış borçlar şeklinde) yabancı kaynak kullanımına baktığımız-

Tablo 5: Genel Bütçe Harcama ve Gelirleri ile Vergi Gelirleri Tahsilatının Dağılımı

YILLAR	BÜTÇE HARCA-MALARI	BÜTÇE GELİR-LERİ	BÜTÇE AÇIK-FAZLA	VERGİ GELİRLERİ (1000TL)	DOLAYSIZ VERGİLER (1000TL)			DOLAYLI VERGİLER (1000TL)				
					GELİR	SERVET	TOPLAM %	MAL VE HİZMET-LER	DIŞ TİCARET	TOPLAM %		
1930	210	217	+ 7	164.607	14.114	28.801	42.915	26	60.694	60.998	121.692	74
1931	207	186	+4	141.360	18.361	23.930	42.291	30	51.024	48.045	99.069	70
1932	212	214	- 21	162.348	36.232	23.032	59.264	37	59.549	43.535	103.084	63
1933	205	199	- 6	156.483	34.720	22.171	56.891	36	56.040	43.552	99.592	64
1934	229	241	+ 12	143.571	39.300	23.156	62.456	44	37.750	43.365	81.115	56
1935	260	267	+ 7	154.957	44.161	24.126	68.287	44	38.589	48.081	86.670	56
1936	266	271	+ 5	135.420	56.583	15.701	72.284	53	50.396	12.740	63.136	47
1937	311	317	+ 6	163.083	27.882	17.678	45.560	28	49.732	67.791	117.523	72
1938	315	329	+ 20	203.174	64.011	16.466	80.477	40	58.339	64.358	122.697	60

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_1.xls.htm

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_2.xls.htm

http://www.gib.gov.tr/fileadmin/HTML/VI/GBG/Tablo_3.xls.htm

Tablo 6: Türkiye'de 1929-1938 Dönemi Para Arzı, GSMH, Tedavül Hızı, Toptan Fiyat Endeksi Değerleri (Milyon TL) ve Değişim Oranları

YIL	BANKNOT VE MADENİ PARA	YILLIK %ARTIŞ	VADESİZ MEVDUA T	YILLIK % ARTIŞ	PARAARZI	YILLIK %ARTIŞ	GSMH		YILLIK % ARTIŞ	PARANIN TEDAVÜL HIZI	TOPTAN FIYAT ENDEKSİ (1948=100)	YILLIK % ARTIŞ
							1948 FIYATLARI İLE					
1929								5278,2			34,8	
1930								5393,9	2,2		26,5	-23,9
1931								5865,7	8,7		22,7	-14,3
1932	157,2							5235,2	-10,7		19,5	-14,1
1933	155,3	-1,2	114,7		268,0			6063,9	15,8	22,6	17,2	-11,8
1934	167,4	7,8	105,3	-6,6	272,7	1,8		6429,6	6,0	23,6	17,8	3,5
1935	178,8	6,8	101,3	-3,8	280,1	2,7		6233,8	-3,0	22,3	19,5	9,6
1936	201,8	12,9	132,6	30,9	334,4	19,4		7679,8	23,2	23,0	21,6	10,8
1937	194,0	-3,9	157,1	18,5	351,1	5,0		7798,2	1,5	22,2	22,5	4,2
1938	219,4	13,1	170,1	8,3	389,5	10,9		8537,5	9,5	21,9	21,4	-4,9
1939	308,0	40,4	184,2	8,3	492,2	26,4		9127,8	6,9	18,5	21,7	1,4

KAYNAK: Yay, 1981, TÜİK (1939-1940): İstatistik Yıllığı Cilt 11; Bulutay, Tezel ve Yıldırım (1974, Tablo 8.2B ve 2.5)

Tablo 7: Dış Ticaret ve Döviz Kurları (1930-1938)

Yıllar	İthalat (Cari- Milyon TL)	İhracat (Cari- Milyon TL)	Dış TicaretAçığı	İhracat/İthalat (%)	DövizKurları		
					1 Sterlin=Krş	1 Dolar=Krş	100 F.Frangı=Krş
1930	147,6	151,5	3,9	102,6	1032	212	834
1931	126,7	127,3	0,6	100,5	965	212	830,2
1932	86,0	101,3	15,3	117,8	738	211	829,8
1933	74,7	96,2	21,5	128,8	702	166	829,8
1934	86,8	92,1	5,3	106,1	637	126	829,2
1935	88,8	95,9	7,1	107,9	617	126	829,8
1936	92,5	117,7	25,2	127,2	625	125.7	751,8
1937	114,8	138,0	23,2	120,0	624	126	502
1938	149,8	144,9	-4,9	96,7	616	126	360,5

Kaynak: İstatistikYıllığı, Cilt 11, (1939-1940) s.265.

da, 1929'a kadar olan ilk dönemde ödemeler dengesinde, GMH'nın %3'üne yakın bir açığın, dış kaynaklarla finanse edildiği anlaşılmaktadır. Dış açık, yabancı tüccar, sanayici ve bankaların Türkiye'deki ticaret kesimine açtığı kısa ve uzun vadeli kredilerle, yabancı sermaye şirketlerinin Türkiye'de yaptıkları yatırımlarla ve Hükümetin iş yaptığı yabancı banka ve yatırım firmalarından aldığı kredilerle kapatılmaya çalışılmıştır.

Cumhuriyet Hükümeti, 1928'de yaptığı antlaşma ile toplam 161,3 milyon altın lira borcun 107,5 milyon lirasını kabul etti ve 1929 yılında ilk taksitini ödedi. Ancak Dünya Bunalımının etkisiyle ödemede yaşanan zorluk nedeniyle 1933 ve 1938'de borçların yeniden yapılandırılması, borcun tarım ürünleri ve döviz yanında TL ile de ödenmesi gibi kolaylıklarla borç tutarı 53,6 milyon liraya indirilmiş ve 1954 yılında yapılan son ödeme ile 100 yıllık Osmanlı dış borçları sorunu sonlandırılmıştır (Gürsel, 1983:470).

Cumhuriyet Hükümeti'nin ikinci dış borçlanma nedeni, 1928 yılından itibaren başlattığı, Demiryolu ve Şehirlerdeki liman ve altyapı işletmelerini millileştirme politikasının gerektirdiği fon ihtiyacı idi. Yaklaşık 138 milyon lira tutan millileştirme borçlarının (ki bu da anlaşmayla 84 milyona indirilmişti) niteliği, ülkeye hiç döviz girişi sağlamayan bir yapıda olmasıdır.

Dönem boyunca net döviz girişi sağlayan 3 önemli borçlanma; 1930'da kibrit tekeli dolayısıyla sağlanan 10 milyon dolarlık (21 milyon TL) Amerikan kredisi, 1934'te Sovyetler Birliği'nden alınan 8 milyon dolarlık (14 milyon TL) kredi ve İngiltere'den Karabük Demir Çelik Fabrikası'nın inşaatında kullanılmak üzere alınan 3 milyon sterlin (18 milyon TL) tutarında borçlanma idi (Tezel, 1982: 192).

1939 yılında kısa vadeli dalgalı dış ticaret borçları dışında Türkiye'nin uzun ve orta vadeli borç tutarı, 134 milyon lira kadardı. Bu tutar aynı yılın ihracatının %97'sine tekabül etmesi, 1918'de Osmanlı dış borcunun ihracatın üç katı olması gerçeği ile karşılaştırıldığında, Cumhuriyet Hükümetinin önemli bir dış borçlanmaya başvurmadığı anlaşılmaktadır. Bu borçların da önemli ölçüde reel yatırımlara gitmesi de diğer bir pozitif yanındır (Gürsel, 1983:472).

Türkiye’de yabancı sermaye yatırımları, Atatürk döneminde de, yine elektrik, telefon, gaz gibi altyapı hizmetleri, madencilik, inşaat ve taşımacılık sektörlerinde olmak üzere varlığını sürdürmüştür. 1929 yılı itibariyle, Türkiye’de yerli ve yabancı şirketlerin değeri, payları yarı yarıya olmak üzere ve ödenmiş sermaye itibariyle 80 milyon TL kadardı (Alpar, 1983: 508).

1930-1938 Dönemini iktisat politikaları açısından değerlendirdiğimizde diyebiliriz ki, hükümet ya da politika belirleyicileri ittifak halinde tarihsel-kurumsal koşulların zorlamasıyla devletçi kalkınma stratejisine geçmekle birlikte, yine son derece muhafazakâr “sağlam para-denk bütçe” politikasını sürdürmüş ve savunmuşlardır. 1923-1937 Döneminde Başbakanlık görevinde bulunan İsmet Paşa’nın para ve iktisat politikasına ilişkin görüşlerini Şevket Süreyya Aydemir şu şekilde ifade etmektedir (Aydemir,tarihsiz:369):

“Daima açık veren ticaret dengesine ve ödeme dengesine rağmen, parayı mümkün olduğu kadar istikrarlı tutmak, altınla karşılanan bir döviz esasına bağlı bulundurmak endişesi, İsmet Paşa’nın iktisadi siyasette, bütün iktidarı boyunca aşırı bir hırçınlıkla bağlandığı en hassas nokta olarak kalmıştır. Para istikrarı ve bütçede denklik denebilir ki, onun iktisadi siyasetinin hem hareket noktası hem hedefi olmuştur. Bu siyasetin birçok memlekette altın esasının ya iflas ettiği ya da zaafa uğradığı bir zamanda titizlikle yürütülmüş olması önemle kaydedilmelidir.”

Atatürk de 1930-1938 Döneminde TBMM’ni açış konuşmalarında sürekli olarak hükümetin “denk bütçe ve milli paranın istikrarını koruma” politikasına bağlı olduğunu vurgularken, 1937’de Başbakan olan Celal Bayar da aynı fikirdedir (İnan, 1972:156-158):

“Denk bütçe politikasını ve Cumhuriyet bütçelerinin koruyucu, kurucu ve verimli işlere her yıl daha yüksek oranda pay ayırma özelliğini önererek koruyacağız. Gelir fazlalarını, öncelikle milli üretim kapasitesini artıran ve artıracak olan verimli işlere ve memleket savunmasına ayıracağız. (...) paramızın kararlı gücünü koruyacağız, bunu Türkiye kalkınma atılımının bir zorunluluğu ve milli ekonomimizin gereği olarak görüyoruz. (...) Bir devalüasyon hareketinin,

Türk ekonomisi için ancak zararlı olacağı kanaatindeyiz. (...) Paramızın yürürlükteki istikrarını korumakta ısrar etmemiz için neden bir değıldir. Bunun için kesin şekilde bu politikayı izleyeceğız.”

Birçok gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin genişleyici para ve maliye politikalarına, devalüasyona başvurduğu bir dönemde (Pamuk, 2014:191-192), bu iktisat politikalarındaki ısrarın önemi çok daha fazla artmaktadır.

4.Sonuç

Atatürk Dönemi'nde Türkiye'de iktisadi gelişmeler ve uygulanan iktisat politikaları, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan iktisadi/toplumsal miras ve dünya iktisadi konjonktüründeki gelişmelerin etkisinde belirlenmiştir. Cumhuriyet Hükümeti, 1929'a kadar gümrük politikaları uygulayamama kısıtı altında dış ticarete belirgin bir açık verirken, ülke içinde de temel iktisat politikası kurum ve araçlarından yoksun bir şekilde “sağlam para-denk bütçe” politikasını sürdürmüştür. Tarım kesimindeki toparlanma ile dönem boyunca %9'luk bir büyüme sağlanmıştır.

1929 yılında dünya ekonomisindeki gelişmeler ve ülkenin içsel sorunları dolayısıyla, devletçi, korumacı bir dış ticaret stratejisine geçilmiş, iktisadi ve ticari ilişkiler için gerekli bir dizi kural ve kurum oluşturulmuştur. Ülke içinde devlet eliyle bir sanayileşme stratejisi benimsenmiş, ikili anlaşmalarla dış ticaret fazlası veren bir dış ticaret politikası ve tüm dönem boyunca uygulanan “sağlam para denk bütçe” politikası ile %6'lık bir ortalama büyüme sağlanmıştır.

Kaynakça

Ahmad, F. (1985): *İttihatçılıktan Kemalizme*, İstanbul: Kaynak Yayınları

Ahmad, Feroz (2017): *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, 16. Basım, İstanbul: Kaynak Yayınları.

Akalın, G. (2008): *Atatürk Dönemi Maliye Politikaları*, Ankara: T.C. Maliye Bakanlığı.

Akat, A. S. (1983): "İktisat Politikaları", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 4, 1090-1112

Alpar, C. (1983): "Yabancı Sermaye", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 2, 507-518.

Aydemir, Ş.S. (tarihsiz): *İkinci Adam* Cilt 1, 4.Baskı, İstanbul: Remzi Kitapevi
Berkes, N. (2013): *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Boratav, K. (1974): *Türkiye'de Devletçilik*, İstanbul: Gerçek Yayınevi

Bulutay, T. Y.S. Tezel ve N. Yıldırım (1974): *Türkiye Milli Geliri (1923-1948)*, Ankara:Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını

Eldem, V. (1970): *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Erdoğan, M. (2001): *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Ankara: Liberte Yayınları

Genç, M. (2013): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, 9. Basım, İstanbul: Ötüken Yayınları.

Gökalp, Z. (2010): *Türkleşmek, İslamlaşmak Muasırlaşmak*, Yayına Hazırlayan: Osman Karatay, Ankara:Akçağ Yayınları.

Gürkan, G. (1982): *1923-1929 Dönemi Türkiye'de Para Politikası*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi

İktisat Fakültesi

Gürsel, S. (1983): “Dış Borçlar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 2, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 4, 470-485

Gürsel, S. (2009): “Türkiye Ekonomisinde Tarihsel İkilem: Piyasaya Karşı Komuta Ekonomisi”, T. Berksoy (ed.) *Aydınlanma ve Ekonomi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi, içinde, 43-54.

Heilbroner, R. L. Ve W. Milberg (2012): *The Making of Economic Society*, 13. Edition, New Jersey: Pearson.

İnalçık, H. (2005): *Osmanlı'da Devlet, Hukuk ve Adâlet*, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık.

İnan, A. (1972): *Devletçilik İlkesi ve Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara: Türk Tarih Kurumu

İnönü, İsmet (1933): “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, Cilt 2, Sayı 22, 4-6, [(Tıpkı Basım), Yayına Hazırlayan Cem Alpar, Ankara: Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayın No:134, 1980]

İslamoğlu-İnan, H. (1991): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Köylü*, İstanbul: İletişim yayınları İstanbul Ticaret Odası (2006): *Ticaret ve Sanayi Odasında Müteşekkil İstanbul İktisat Komisyonu Tarafından Tanzim Edilen Rapor*, 1924, İstanbul: İTO Yayınları.

Keyder, Ç. (1978): “1923-1929 Döneminde Para ve Kredi”, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı* içinde, 210-250.

Keyder, Ç. (1983): “İktisadi Gelişmenin Evreleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 4, ss.1065-1073.

Keyder, Ç. (1985): “Osmanlı Devleti ve Dünya Ekonomik Sistemi”, Tanzimat'tan *Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 3, 642-652.

Mason, D. S. (2011): *A Concise History of Modern Europe*:

Liberty, Equality, Solidarity, Second Edition, New York: Rowman&LittlefieldPublishers, Inc.

Nazır, B. (2011): *Dersaadet'te Ticaret*, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayını.

Obstfeld, M. and A. M. Taylor (2004): *Global Capital Markets: Integration, Crisis and Growth*, New York: Cambridge University Press.

Owen, R. ve Ş. Pamuk (2002): *20. Yüzyılda Ortadoğu Ekonomileri Tarihi*, İstanbul: Sabancı Üniversitesi.

Ökçün, G. (1983): “İzmir İktisat Kongresi”, İstanbul: *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, 1061- 1064.

Özyüksel, M. (2013): *Osmanlı İmparatorluğu'nda Nüfuz Mücadelesi Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Pamuk, Ş. (1978): “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermaye: Sektörlere ve Sermayeyi İhraç Eden Ülkelere Göre Dağılımı (1854-1914)”, *Türkiye İktisat Tarihi Üzerine Araştırmalar, ODTÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı* içinde 131-162.

Pamuk, Ş. (1985a): “19.Yüzyılda Osmanlı Dış Ticareti”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 3, ss.653-665

Pamuk, Ş. (1985b): “Osmanlı Ekonomisinin Dünya Kapitalizmine Açılışı”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 3, 718-723.

Pamuk, Ş. (2007): *Osmanlı Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*, 4. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları Pamuk, Ş. (2014): *Türkiye'nin 200 Yıllık İktisadi Tarihi: Büyüme, Kurumlar ve Bölüşüm*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları,

Quataert, D. (2005): *The Ottoman Empire 1700 -1922*, Second Edition, Cambridge: Cambridge University Press

Sayar, A. G. (1986): *Osmanlı İktisat Düşüncesinin Çağdaşlaşması*, İstanbul: Der Yayınları.

Sayar, A. G. (2001): *Osmanlıdan 21. Yüzyıla Ekonomik, Kültürel ve Devlet Felsefesine Ait Değişmeler*, İstanbul: Ötüken Neşriyat

Soyak, H. S. (2010): *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları

Tekeli, İ. ve S. İlkın (1977): *1929 Dünya Buhuranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara: ODTÜ Yayınları.

Tezel, Y. S. (1982): *Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi*, Ankara: Yurt Yayınları. Toprak, Z. (1982): *Türkiye'de Milli İktisat (1908-1918)*, Ankara: Yurt Yayınları

Toprak, Z. (1985): "Milli İktisat", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, Cilt 3, 740-748

Yay, T. (1982): *Türkiye'de Para Politikası (1929-1938)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi

Yay, T. (1983): "1929 Dünya Bunalımının Türk Bankacılık Sistemine Etkileri", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İstanbul: İletişim Yayınları, Cilt 1, 58-59

Yay, T. (1988): "Atatürk Döneminde Vergiler ve Vergi Politikası", *Uludağ Üniversitesi, İİBF Dergisi*, 9, (1-2), 61-72

Yay, T. (1990): "1930'lar Türkiye'sinde İktisat Politikaları Tartışmaları", *İktisat Dergisi*, Aralık

Zürcher, E. J. (2001): *Turkey: A Modern History*, London and New York: I.B. Tauris.

